

■ Знаходка

АРХІТЭКТАР ХІІ СТАГОДДЗЯ?

У Спаса-Ефрасінеўскім манастыры выяўлены ўнікальны будаўнічы чарцёж

У Полацку зроблена знаходка, якую навукоўцы называюць сенсацыйнай. Пры археалага-рэстаўрацыйных работах на тэрыторыі Спаса-Ефрасінеўскага манастыра выяўлены фрагмент будаўнічага чарцяжа, меркавана мяжы XI—XII стагоддзяў.

— Раней лічылася, што чарцяжы з’явіліся на тэрыторыі Беларусі толькі ў XVI стагоддзі, дык вось гэта знаходка такі падыход абвяргае! — захоплена адзначае вядучы навуковы супрацоўнік навукова-рэстаўрацыйнага аддзела Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка Аляксандр САЛАЎЕУ.

Знаходка была зроблена на месцы раскопак старажытнага храма-ўсыпальніцы. На плінфе канца XI — пачатку XII стагоддзя, якая была часткай колішняй пабудовы, намаляваны фрагмент чарцяжа, як мяркуецца, самога

храма-ўсыпальніцы. Навукоўцаў захапляе, што малюнак мае правільныя прапорцыі памераў будынка, адлюстроўвае таўшчыню сценаў і іншыя выразныя прамалінейныя дэталі. План выкананы так, быццам гэта чарцёж сучаснага архітэктара. На думку навукоўцаў, малюнак зроблены высокакваліфікаваным майстрам, які, магчыма, і кіраваў будаўніцтвам храма-ўсыпальніцы. Мяркуюць, што плінфа з поўным малюнкам плана была не менш за 30 см. Вергодна, чарцёж быў зроблены пісалам (тоненькай палачкай) на сырой гліне, пасля чаго яна была абпалена.

Гэта знаходка адкрывае зусім не вядомы раней бок дзейнасці і творчасці будаўнікоў канца XI — пачатку XII стагоддзя. Бо да гэтага часу не захавалася ні аднаго чарцяжа XII стагоддзя. Археалагі сумняваліся, ці карысталіся наогул чарцяжамі будаўнікі? Таму знаходку можна лічыць сенсацыйнай: упершыню за ўсю гісторыю вывучэння архітэктуры Старажытнай Русі ў руках навукоўцаў, па ўсім відаць, апынуўся сапраўдны прафесійны архітэктурны чарцёж. Ранейшыя знойдзеныя малюнкi мелі схематычны характар.

Артэфакт выявіла студэнтка 3-га курса гісторыка-філа-

лагічнага факультэта Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта Алена Шарыпа падчас археалагічнай практыкі пад кіраўніцтвам Аляксея Коца, магістра гістарычных навук, выкладчыка кафедры гісторыі і турызму Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Адметна, што ўчастак манастыра, на якім быў знойдзены ўнікальны артэфакт, раней шматразова даследавалі археалагічныя экспедыцыі ў 50-я — 60-я гады XX стагоддзя. «Цэлыя брыгады капалі на гэтым месцы, але выявілі чарцёж толькі зараз!» — здзіўляюцца спецыялісты.

Раскопкі старажытнага помніка архітэктуры праводзіліся ўжо шмат разоў. Раней тут былі выяўлены рэшткі вялікага трохнефавага сабора, да якога з захаду, поўдня і поўначы ішлі галерэі. На месцы раскопу храма-ўсыпальніцы былі знойдзеныя ў вялікай колькасці смальта і маёлікавыя пліткі розных колераў. На думку навукоўцаў, храм-ўсыпальніца ў Сяльцы па багацці дэкору інтэр’ера не саступаў нікому вядомым цэрквам Полацка і нават Сафііскаму сабору.

На невялікім участку заходняй галерэі захавалася першапачатковая падлога, дэкараваная маёлікавымі пліткамі і

мазаікай з дарагой рознакаляровай смальты. У шурфах былі знойдзены пакінутыя часткі сценаў паўночнай і паўднёвай галерэі. Аднак археалагам пакуль так і не ўдалося выявіць алтарную частку храма.

Ніна ШЧАРБАЧЭВІЧ.
nina@vziazda.by

■ Полацкі сшытак

ЗАГАДКІ СТАРАЖЫТНАГА «СЛОВА...»

Ізяслаў і Усевалад Васількавічы: сапраўдныя постаці ці выдумка?

Адзін Ізяслаў толькі, сын Васільковы, Сам пазваніў мячамі сваімі Аб шлемаў літоўскіх стальныя аковы, Ускалыхнуўшы днямі былымі.

Свайму пераняў славу

дзеду Ёсяславу,

Сам пад чырвоным шчытам пабіты Мячамі літоўскімі, лёг на крывавай З Хоццем траве. А кажа тады той:

«Дружыну тваю апрадулі, князь, крыллем

Птахі, а зверы кроў палізалі!»

Не быў тут брат Брачыслаў,

над кавыллем,

А ні другі — Усваолод. У жалі

Адзін ён жамчужную з храбрага цела Выпусціў душу праз ажарэлле, Заныла гамонка, вясёласць знямела, Трубы ў Гародні смутна запелі...

слава на Менск. Аднак спачатку Рагвалод абклаў Ізяслаў, дзе княжыў Усевалад Глебавіч. Усевалад, які быў у някепскіх адносінах з Рагвалодам, здаўся яму. Тады Рагвалод аддаў горад Ізяслаў Брачыславу Васількавічу (бо гэта была яго спадчына па дзедзе), а Усеваладу Глебавічу даў ва ўладанне горад Стрэжаў.

Далей Рагвалод з хаўруснікамі абклаў Менск. Пасля 10 дзён аблогі Рагвалод Барысавіч і Расціслаў Глебавіч памірыліся і цалавалі крыж, абяцаючы адзін аднаму мір. Трэці ж з братаў Глебавічаў, Валадар, крыжа не цалаваў, бо «ходзіў пад Літву ў лесех». У падобных сэнсавых кантэкстах слова «ходзіў» абазначала, як правіла, мэтанакіраваную ўзброеную акцыю. Аднак ні пра вынікі паходу, ні пра яго сапраўдныя мэты летапіс нічога не паведамляе, і застаецца незразумелым, чаму ў самы напружаны час вайны пад Менскам Валадар пакінуў братаў сам-насам з Рагвалодам.

Навёўшы такім чынам парадокс і справядлівасць на поўдні, Рагвалод Барысавіч вярнуўся ў Полацк. Але тады Валадар і Расціслаў напалі на Ізяслаў і захапілі ў палон пакінутага Рагвалодам Брачыслава і Валодшу Васількавічаў. Першага закавалі ў кайданы, а другога кінулі ў вязніцу. Форма імя Валод(ь)-ша ўяўляецца вытворнай ад імя з асновай на -валод/волод- з дапамогай суфікса -ш-, па аналогіі з Маль(м)фрыд — Мал-у-ша; Святаслаў — Святоша, (Саша, Грыша, Маша і да т. п.). Падчас нараджэння Валодшы, не пазней за 1144 г., жылі старшыня, ужо згаданыя намi князі — Усевалад Глебавіч і Рагвалод Барысавіч, якія даводзіліся яму стрыечнымі дзядзькамі, і таму дапушчальна, што імя Валодша азначала ў вялікай сям’і нашчадкаў Усяслава або «малодшы Рагвалод», або «малодшы Усевалад». Аднак такая форма імя ў далейшым не прыжылася (зараз выкарыстоўваецца форма Валод-

дзя/Волод). З XII ст. яна перастала выкарыстоўвацца і таму ў ходзе перапісвання «Слова...» была асэнсавана як скажэнне імя Усевалад, найбольш распаўсюджанага ў паўднёвых землях усходнеславянскага рэгіёна, дзе стваралася «Слова...»

Зноў памірацца?

Пасля здарэння ў Ізяслаўлі полацкі князь зноў абклаў Менск, прыцягнуўшы з поўдня на дапамогу торкаў-паганцаў. Адпаведна, пошук саюзнікаў сярод бліжніх язычнікаў стаў і для Глебавічаў цалкам дарэчным. Абарону Менска ўзначальваў адзін Расціслаў. Дзе быў у гэты час Валадар Глебавіч, зноў невядома. Прастаяўшы пад Менскам на гэты раз шэсць тыдняў, Рагвалод зноў памірыўся з Расціславам. Зразумела, што Брачыслаў і Валодша былі выпушчаны з палону і вернуты ў Ізяслаў.

Зацвердзіўшы з Расціславам канчатковы мір у 1160 г., Рагвалод на наступнае лета рушыў супраць Валадара, які нейкім чынам уварнуўся ў Гарадку. Што гэта за населены пункт, летапіс не тлумачыць. На думку Вячаслава Чамярыцкага, маецца на ўвазе горад — папярэднік сучаснага Наваградка (Новагародка, Наваградка), які вырас на цяперашняй гарадской плошчы — побач са «старым» Гарадком на Малым замку, спаленым у другой палове XII ст. Уночы Валадар з саюзнікамі-літоўцамі, дапушчанымі ім унутр гарадскіх умацаванняў, раптоўна напалі на Рагвалода ў дзень яго. Рагвалод, спужаўшыся незадаволенасці полацкага веча, уцёк у Друцк, а палачане паклікалі да сябе князем Усяслава Васількавіча Віцебскага. Але ў 1166 г. Валадар здолеў выгнаць яго са сталіцы і сам стаў полацкім князем. Такім чынам, ні пляменнікі Васількавічы, ні іх стрыечны дзядзька і апякун Рагвалод Барысавіч ніколі не заключалі з Валадаром Глебаві-

чам ніякага міру, і міжусобныя войны паміж нашчадкамі маладых князёў Васількавічаў і Рагвалода, з аднаго боку, і Валадара — з другога, працягваліся аж да самога 1186 г., развальваючы Полацкае княства на мноства ўдзельных земляў, якія варагавалі паміж сабой і траплялі ў залежнасць ад больш моцных суседзяў з усходу і поўдня. Але сярод многіх імянаў нашчадкаў Рагнеды імя Ізяслава Васількавіча няма...

Зусім маладзён

Няма і князёў Ізяславічаў сярод наступных пакаленняў полацкага княжацкага дома, якія жылі ў 80-х гадах XII ст. І ўжо зусім немагчыма атаясмаляць аднайменнага пляменніка Андрэя, сына Валодшы, згаданага ў 1180 (1181 г.), з Ізяславам Васількавічам, бо тады трэба не толькі дапусціць атаясамленне імянаў Валодша і Валадар, што немагчыма, бо гэта зымалагічна розныя імяны (першае паходзіць ад скандынаўскага Valad або Valadarr, ням. Walter), але і дапусціць, што ў Васількі было яшчэ некалькі сыноў, невядомых па летапісах. Значыць, Ізяслаў Васількавіч загінуў зусім маладым і не пакінуў спадчынікаў.

Калі апісаньне ў «Слове пра паход Ігара» падзеі сапраўды адбыліся ў 1159 г., то значыць, што Ізяслаў быў яшчэ маладзён і толькі нядаўна атрымаў ва ўладанне аддалены ад галоўных цэнтраў Полацкага княства ўскраіны Гарадок. Магчыма, ён быў другім або нават трэцім сынам Васількі Святаслава пасля старшых Брачыслава Ізяслаўскага (які нарадзіўся пасля 1140 г. і апекаваў чацвёртага брата, зусім малага Валодшу) і Усяслава Віцебскага, а таксама даводзіўся родным пляменнікам Ефрасіні Полацкай. Калі браты Васількавічы трапілі ў палон да Расціслава, і Рагвалод абклаў Менск з мэтай іх вызвалення, Ізяслаў ад’ехаў ад горада з нейкай прычыны. Магчыма, ён ішоў на дапамогу Рагвалоду вызваляць братаў. На беразе нейкай рачулы і яго падпілі навалі літоўцы, не выключана, што па падказцы Валадара Глебавіча. Юнак мужна змагаўся з язычнікамі і загінуў у баі без дапамогі ў той час, калі сваімі хрысціянскімі выраслі збройным шляхам свае палітычныя і маёмасныя пытанні. Адпаведна, і папрок аўтара «Слова...» адрасаваны не Брачыславу і Валодшу-Усеваладу, а пачынальнікам усёй усобіцы — менскім Глебавічам.

Нашчадак Усяслава гіне

Нязначны эпізод са складаных міжкняжацкіх адносін XII ст., які нават не трапіў у летапісы, аднак, не быў забыты. Па-першае, як мы ўжо адзначылі ў самым пачатку, Ізяслаў даводзіўся родным братам Марыі Васількаўне — вялікай княгіні Кіеўскай. Праз яе і яе мужа Святаслава Вялікага Кіеўскага Ізяслаў быў сваяком галоўнага героя «Слова...» — Ігара Святаслава Чарнігаўскага Северскага, прычым чарнігаўскія князі Ольгавічы ўступалі ў другой палове XII ст. ва ўсё больш цесныя дынастычныя сувязі з полацкімі Рагвалодавічамі. Значыць, пра здарэнне з Ізяславам памяталі ў звязаных кроўнымі вузамі княжацкіх сем’ях.

Па-другое, у 1181 г., якраз напярэдадні падзей, апісаных у «Слове пра паход Ігара», у Полацкай зямлі выбухнуў новы міжусобны канфлікт, удзел у якім прынялі і Брачыслаў Васількавіч з сынам, і Усяслаў Васількавіч з палачанамі, і сын Валодшы Андрэй з пляменнікам, і галоўныя героі «Слова...» — князі Ігар і Святаслаў з роду Ольгавічаў, і яшчэ шэраг згаданых у «Слове...» вельмі знатных асоб: Давыд Смаленскі, Яраслаў Чарнігаўскі і інш. Усё гэта не магло не асвятляць у памяць ўдзельнікаў міжусобіцы падзеі амаль трыццацігадовай даўніны, сведкамі якіх былі сталыя князі, іх баяры, заслужаныя дружыннікі, сярод якіх, напэўна, быў і аўтар самога «Слова...»

У творчай свядомасці старажытнага паэта ўсходнеславянскі арэал XII ст. падзяляўся на дзве часткі: «Зямлю Рускую», што належала ўнукам Яраслава, і «Жизнь Всеславлі», гаспадарамі на якой лічыліся ўнукі Усяслава. Тое, што адбывалася ў адной частцы Русі, знаходзіла аналогію і ў другой яе частцы. Таму і бітва Ігара Святаслава на Каяле апісваецца з дапамогай тых самых вобразаў, што і невядомая бітва Ізяслава Васількавіча з літвой: «кровавае траве — кроваві брэзе; гремлеши о шеломи мечи харалужными — позвони своими острыми мечи о шеломи литовьскыя; под чрълеными щиты — преградиша чрълеными щиты; выседе из седла злата — изрони... душу... чрес злато ожерелие; веселие пониче — пониче веселие» і інш.

«Слова пра паход Ігара» змяшчае яшчэ нямала загадак і цікавых фактаў з даўняй гісторыі нашай Бацькаўшчыны.

Сяргей ГАРАНІН

10 дзён аблогі

Гэты князь згадваецца ў 1158—1159 гг., калі ў Полацкай зямлі адбывалася цяжкая міжусобная вайна. Пакрыўджаны менскімі князямі Глебавічамі, полацкі князь Рагвалод Барысавіч, сабраўшы вялікае войска, рушыў супраць свайго галоўнага ворага — стрыечнага брата Расці-